

УДК 342.4:340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.33>

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУТ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВИХ ПРОГАЛИН У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Завальнюк С.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
НУ «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-3146-0216
e-mail: zav.sv@ukr.net*

Завальнюк С.В. Конституційний Суд України як інститут подолання правових прогалин у національній правовій системі.

У статті досліджується роль Конституційного Суду України як ключового інституту подолання правових прогалин у національній правовій системі. Визначено, що правові прогалини є об'єктивним явищем, зумовленим як недосконалістю законотворчого процесу, так і динамікою суспільних відносин, що ускладнюють правозастосування та створюють ризики правової невизначеності.

Автор акцентує увагу на тому, що Конституційний Суд України, не будучи нормотворчим органом, забезпечує усунення прогалин завдяки низці інструментів: офіційному тлумаченню Конституції та законів; визнанню неконституційними положень нормативних актів, які створюють правові колізії чи прогалини; формуванню обов'язкових правових позицій, що виступають орієнтиром для судів та інших органів влади; здійсненню превентивного контролю щодо проектів змін до Конституції.

Показано, що практика Конституційного Суду України містить численні приклади подолання правових прогалин, серед яких рішення у справах про соціальні гарантії, декомунізаційне законодавство, а також рішення Другого сенату від 21 січня 2025 року № 3-р(II)/2025, яке усунуло невизначеність у сфері податкових правовідносин та підтвердило значення принципу юридичної визначеності як складової верховенства права.

Обґрунтовано, що діяльність Конституційного Суду України забезпечує сталість і цілісність правового поля, формує баланс між поділом влади та необхідністю оперативного усунення дефектів у законодавстві, а також сприяє гармонізації національного права з європейськими стандартами. Підкреслено, що адаптація законодавства до європейських норм потребує дотримання балансу між національним правом та міжнародними зобов'язаннями. В умовах воєнного стану зростає значення Конституційного Суду України як гаранта конституційного ладу, прав і свобод людини та недопущення узурпації влади.

Зроблено висновок, що Конституційний Суд України є провідним механізмом забезпечення правової визначеності, стабільності та демократичного розвитку держави, а його роль у подоланні правових прогалин має фундаментальне значення для функціонування правової системи.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна юстиція, конституційний контроль, правова система, прогалини у праві, усунення правових прогалин, подолання правових прогалин.

Zavalniuk S.V. The Constitutional Court of Ukraine as an institution for overcoming legal gaps in the national legal system.

The article examines the role of the Constitutional Court of Ukraine as a key institution for overcoming legal gaps in the national legal system. It is established that legal gaps are an objective phenomenon caused both by the imperfection of the law-making process and by the dynamics of social relations, which complicate law enforcement and create risks of legal uncertainty.

The author emphasizes that the Constitutional Court of Ukraine, not being a legislative body, eliminates legal gaps through a number of instruments: official interpretation of the Constitution and

laws; declaring unconstitutional provisions of normative acts that create legal conflicts or gaps; formation of binding legal positions that serve as guidelines for courts and other authorities; and preventive control over draft amendments to the Constitution.

It is demonstrated that the practice of the Constitutional Court of Ukraine contains numerous examples of overcoming legal gaps, including decisions on social guarantees, decommunization legislation, as well as the decision of the Second Senate of January 21, 2025, No. 3-r(II)/2025, which eliminated uncertainty in the field of tax relations and confirmed the significance of the principle of legal certainty as a component of the rule of law.

It is substantiated that the activity of the Constitutional Court of Ukraine ensures the stability and integrity of the legal framework, creates a balance between the separation of powers and the need for the prompt elimination of defects in legislation, and contributes to the harmonization of national law with European standards. It is emphasized that the adaptation of legislation to European norms requires maintaining a balance between national law and international obligations. Under martial law, the role of the Constitutional Court of Ukraine as a guarantor of the constitutional order, human rights and freedoms, and the prevention of power usurpation becomes increasingly important.

The conclusion is drawn that the Constitutional Court of Ukraine is a leading mechanism for ensuring legal certainty, stability, and the democratic development of the state, and its role in overcoming legal gaps is of fundamental importance for the functioning of the legal system.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, constitutional control, legal system, gaps in law, elimination of legal gaps, overcoming legal gaps.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ролі Конституційного Суду України у забезпеченні цілісності правової системи зумовлюється низкою важливих правових, політичних та соціальних чинників, що впливають на функціонування держави у сучасних умовах, особливо є вкрай важливим для розуміння механізмів правової стабільності, захисту Конституції та забезпечення демократичного розвитку Української держави.

Аналіз ролі Конституційного Суду України у забезпеченні цілісності правової системи набуває особливої значущості як з наукової, так і з практичної точки зору. Врахування факторів, що зумовлюють актуальність такого дослідження в контексті сучасних викликів держави і суспільства, є надзвичайно важливим. До ключових аспектів слід віднести наступне. По-перше, Конституційний Суд виступає єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який у процесі конституційного судочинства здійснює захист принципу верховенства Конституції, а також прав і свобод громадян. Цілісність правової системи є невід'ємною основою для забезпечення ефективного правового захисту, рівності перед законом та мінімізації ризиків правового свавілля. Для забезпечення цілісності правової системи важливими є ефективна діяльність судів, зокрема Конституційного Суду, який гарантує відповідність законодавства Конституції, та Верховного Суду, який забезпечує єдність судової практики. По-друге, європейський вектор розвитку України та необхідність гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу вимагають чіткого дотримання конституційних принципів і стандартів. Україна перебуває в активному процесі адаптації свого законодавства до європейських норм. Це вимагає збереження узгодженості між національним правом і міжнародними зобов'язаннями. Конституційний Суд забезпечує правову визначеність, стабільність та передбачуваність, що є основою для довіри громадян до державних інституцій. По-третє, в умовах воєнного стану, значно зростає потреба у збереженні конституційного ладу, захисті прав людини. У цьому контексті Конституційний Суд України виступає як гарантія дотримання принципів демократії, верховенства права. Крім того, актуальність цієї теми стає ще більш вагомою через необхідність зміцнення підвищення результативності конституційного контролю та покращення співпраці між гілками влади в контексті реформування правової системи.

Метою дослідження є аналіз конституційно-правового статусу Конституційного Суду України, визначення його ключової ролі у підтриманні цілісності, узгодженості та стабільності національної правової системи, а також оцінка ефективності його рішень у контексті захисту принципів верховенства права, конституційності законодавства та дотримання прав і свобод людини.

Стан опрацювання проблематики. Питанням, пов'язаним із визначенням ролі Конституційного Суду України у забезпеченні цілісності правової системи та місця в сучасному механізмі держави, присвячені праці таких дослідників, як І. Бичков, В. Буняк, А. Івановська В. Кампо,

М. Козюбра, А. Крусян, Г. Мурашин, В. Мусіяка, М. Савчин, А. Селіванов, В. Скомороха, Ю. Тодики, С. Шевчук. Однак, зважаючи на нагальність і багатоаспектність таких проблем, доводиться констатувати першочерговість потреби в подальших наукових дослідженнях означеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Цілісність правової системи представляє собою фундаментальну умову забезпечення стабільності державного правопорядку, прогнозованості правової регуляції та справедливого здійснення правосуддя. З точки зору наукового аналізу, ця категорія повинна розглядатися не лише як статична характеристика, але і як складний динамічний процес, що адаптується до сучасних викликів, соціальних трансформацій та глобальних стандартів регулювання. Відтак, досягнення цілей та вирішення актуальних завдань політико-правових реформ у державі й суспільстві вимагають впровадження ефективної системи конституційного контролю в Україні. Ця система відіграє ключову роль серед інших політико-правових інститутів, що сприяють дотриманню конституційної законності та верховенства права. Особливе місце належить конституційному правосуддю, яке виступає як спеціалізована форма конституційного контролю та дієвий механізм охорони Конституції держави. Саме конституційна юстиція в демократичних країнах виступає ефективним засобом адаптації національних правових систем до європейських стандартів правозахисту.

Переважає більшість дослідників виокремлюють дві основні моделі конституційного контролю, що склалися у ХХ ст.: американську і європейську [1, с. 551-552]. Системи судоустрою в різних країнах є доволі різноманітними. Їх моделі залежать від багатьох чинників: належності національної правової системи до тієї чи іншої правової сім'ї, впливу на неї національних традицій, форм державного устрою, міжнародних судових установ, досвіду зарубіжних країн тощо. Найпоширенішими в сучасному світі, в т.ч. в Європі, є трьох- і чотирьохрівневі (ланкові) системи судоустрою [2, с. 75]. Конституційний контроль було запроваджено в європейських державах для того, щоб у системі влади був незалежний арбітр, головним завданням якого була б перевірка актів законодавчої та виконавчої влади на предмет їх конституційності (відповідності Конституції), а також тлумачення Конституції (та інших актів законодавства) [3, с. 136].

Конституцією України у 1996 році було запроваджено європейську модель конституційної юстиції, яка насамперед передбачає утворення спеціалізованого органу влади, виключною прерогативою якого є здійснення конституційного контролю. Принципово важливим критерієм вирішення саме судових органів конституційного контролю виступає відсутність права ініціювати здійснення такого контролю за власною ініціативою [4, с. 32-33]. На думку С. Шевчука, «судовий конституційний контроль здійснюється не тільки завдяки тому, що Конституція є нормативно-правовим актом, а й тому, що вона має найвищу юридичну силу і запроваджує фундаментальні цінності та принципи правової системи як критерій чинності підпорядкованих Конституції інших правових актів» [5, с. 230].

Ситуація щодо визначення ролі Конституційного Суду України суттєво змінилася після ухвалення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII [6], унаслідок чого із Розділу VIII «Правосуддя» виключено згадку про Конституційний Суд України. В такий спосіб було «враховано особливе функціональне призначення Конституційного Суду України та здійснюваний ним вплив на організацію та здійснення публічної влади» [4, с. 34]. Унаслідок конституційної реформи 2016 року з ч. 3 ст. 124 та ч. 1 ст. 147 Конституції України зникло положення про віднесення Конституційного Суду України до судової влади й визначення Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Як зазначають О. Панкевич та М. Гаврильців така характеристика певною мірою відповідає і його сучасній ролі та сутності, адже Конституційний Суд України зберіг більшість дореформених повноважень (окрім офіційного тлумачення законів), які забезпечують йому виняткову роль у структурі державного механізму України [7, с. 14].

Конституційний контроль виконує кілька основних функцій. Передусім він спрямований на забезпечення верховенства Конституції, тобто гарантування того, що всі правові акти, рішення державних органів та правозастосовна практика відповідають фундаментальним конституційним нормам. Другою важливою функцією є захист прав і свобод людини, оскільки через механізми конституційного контролю забезпечується відповідність правового регулювання міжнародним стандартам захисту прав людини та виключається можливість прийняття дискримінаційних чи антидемократичних норм. Також конституційний контроль виконує стабілізуючу функцію,

оскільки він запобігає правовим колізіям, зловживанням владою та неконституційним змінам у системі державного управління [8, с. 161-162]. Як слушно зазначає О. Водянніков «Принцип верховенства Конституції означає не тільки ієрархію норм у правовій системі. Якщо його викласти іншими словами, а саме, що принцип верховенства Конституції означає підпорядкування закону положенням, принципам і цінностям Конституції і, як наслідок, підпорядкування волі законодавця таким положенням, принципам і цінностям – змінюється сама констеляція найвищих органів державної влади. Функціонально місія захисту Конституції виводить орган конституційної юрисдикції на щабель, вищий за класичну тріаду влади (законодавча, виконавча, судова) [9]. Розглядаючи роль Конституційного Суду України в правовій системі, дослідники зазначають, що він є вищим конституційним органом і посідає особливе місце в системі поділу влади, яка закріплена в Конституції України. За своїм статусом КСУ належить до системи вищих органів державної влади, є на рівні таких інститутів державної влади, як Глава держави, Парламент, Уряд, Верховний Суд. За певними ознаками Конституційний Суд України стоїть навіть вище цих органів, адже через здійснення конституційного контролю цей орган може впливати на їхню діяльність шляхом вирішення справ про конституційність виданих ними актів і офіційного тлумачення Конституції України [7, с. 17].

Одним із важливих напрямів діяльності Конституційного Суду України є забезпечення належного функціонування правової системи шляхом подолання правових прогалин. Під правовою прогалиною у вітчизняній теорії права розуміють відсутність у чинному законодавстві необхідної норми, яка б регулювала певні суспільні відносини, або наявність неповного, суперечливого чи нечіткого регулювання, що створює труднощі у правозастосуванні. Хоча Конституційний Суд не є нормотворчим органом і не має права самостійно створювати нові правові норми, його рішення й правові позиції мають вагомe значення для подолання прогалин. Це відбувається кількома шляхами:

- офіційне тлумачення положень Конституції України та законів (у межах повноважень, визначених ст. 147–150 Конституції України), яке конкретизує зміст і межі застосування норм, ліквідує правову невизначеність;
- визнання нормативно-правових актів або їх положень неконституційними, що усуває з правової системи дефектні норми, які створюють прогалини чи правові колізії;
- формування обов'язкових для всіх органів влади правових позицій, які стають орієнтирами для правозастосування, компенсуючи відсутність чіткого регулювання до внесення змін у законодавство;
- превентивний контроль щодо проєктів змін до Конституції, який запобігає появі нових прогалин у конституційному регулюванні.

Практика Конституційного Суду України містить низку рішень, у яких Суд фактично усував правові прогалини. Так, Другий сенат Конституційного Суду України 21.01.2025 виніс рішення № 3-р(П)/2025 у справі № 3-4/2024(28/24) за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого п.п. 14.1.212 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, в якому акцентував увагу на тому, що верховенство права як нормативний ідеал для кожної системи права і як універсальний та інтегральний принцип права потрібно розглядати, зокрема, у контексті такої засадничої його складової, як принцип юридичної визначеності» [9]. Рішення Другого сенату стало прикладом подолання прогалини у сфері податкових відносин через уточнення принципу юридичної визначеності у застосуванні норм оподаткування. Це рішення є яскравим прикладом того, як Конституційний Суд України підтримує верховенство Конституції, аргументовано захищає правові відносини та сприяє збереженню цілісності правової системи.

Розбіжності між видами конституційного контролю полягають також у різних формах актів, які приймаються Конституційним Судом України за результатами конституційного провадження: результати конституційного контролю, передбаченого статтею 150 Конституції України, мають форму рішення, а превентивного контролю, передбаченого статтею 159 Конституції України, – форму висновку Конституційного Суду України. Незважаючи на відмінності за формою, рішення і висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання [10, с. 317-318]. Обов'язковість ухвалених Конституційним Судом України рішень і висновків є їх визначальною властивістю, яка засвідчує сутність запровадженої моделі судового конституційного контролю в Україні.

Політико-правові перетворення, що відбуваються в суспільстві та державі, є процесом певних змін, сукупність яких дає нову якість для удосконалення та зміцнення правової системи. При цьому всі ці зміни мають відбуватися на певній основі з метою досягнення позитивного, стабільного результату. Такою основою є конституційні цінності – гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири, що мають формалізоване відображення в Конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпретаційній та контрольній діяльності органу конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику.

Дослідження ролі Конституційного Суду України є не лише теоретично важливим, а й практично необхідним у процесі розбудови ефективної, справедливої та стабільної правової системи України. Конституційний Суд гарантує сталість і передбачуваність правового середовища. Його діяльність сприяє правовій визначеності, що особливо важливо у періоди політичної або правової турбулентності. Конституційний контроль є одним із елементів, які об'єднують і визначають верховенство права та демократичну державу. КСУ як орган, що здійснює такий контроль гарантує верховенство Конституції України та забезпечує конституційну законність на основі принципу верховенства права, що є вкрай необхідним для формування цілісної правової системи.

Діяльність КСУ сприяє утвердженню принципу верховенства права, забезпечує контроль за відповідністю всіх нормативних актів Конституції та створює ефективні механізми захисту прав і свобод громадян. Таким чином, Конституційний Суд є центральною інституцією конституційного контролю, яка гарантує стабільність правової системи, запобігає прийняттю неконституційних актів і виконує функцію конституційного арбітра у відносинах між державними інститутами. Його роль у підтриманні правозаконності є визначальною, оскільки саме через механізми конституційного контролю забезпечується верховенство Конституції та її прямий вплив на всі сфери правової системи.

Висновки. Дослідження показало, що Конституційний Суд України є центральним інститутом забезпечення верховенства Конституції, правової визначеності та стабільності правової системи. Його діяльність виходить за межі формального контролю конституційності нормативних актів, охоплюючи функцію подолання правових прогалин, які виникають унаслідок недосконалості законотворчого процесу чи динамічного розвитку суспільних відносин. Хоча Суд не має повноважень нормотворчого органу, його рішення та правові позиції виконують компенсаторну роль, забезпечуючи узгодженість правового поля, запобігаючи правовим колізіям та формуючи орієнтири для правозастосування.

Таким чином, роль Конституційного Суду у подоланні правових прогалин полягає не у заміні законодавця, а у забезпеченні сталості та цілісності правового поля. Його діяльність дозволяє забезпечити баланс між принципом поділу влади та потребою в оперативному усуненні дефектів правового регулювання, що особливо важливо в умовах реформ, євроінтеграції та воєнного стану. Завдяки цьому Конституційний Суд України виступає ключовим гарантом недопущення правового вакууму та збереження безперервності правового регулювання в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пілюк С.В. Сучасні моделі конституційного контролю. *Форум права*. 2012. № 3, с. 550–557. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4913bf32-7a04-4a03-9797-f4a67901a598/content>.
2. Козюбра М.І. Система судоустрою України: історія, сучасний стан і перспективи в контексті конституційної реформи. *Центр Разумкова. Національна безпека і оборона*. № 5-6, 2016. С. 75–79. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/74073c90-fcc7-443d-9a9d-10638ed3cef4/content>.
3. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвеева, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Киево-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с. URL: <https://rm.coe.int/rule-of-law-checklist-at-national-level-case-ofukraine/1680a07dd0>.
4. Терлецький Д.С., Батан Ю.Д., Запорожець В.І. Конституційна юстиція: навч.-метод. посібник / за заг. ред. Д.С. Терлецького. Одеса, 2021. 154 с.

5. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. К.: Укр. центр правн. студій, 2001. 302 с.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
7. Панкевич О., Гаврильців М. Конституційний Суд України: деякі дискусійні питання щодо його місця в сучасному механізмі держави. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 4 (14). С. 12–19. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4271/1/03.pdf>.
8. Лисик М.А. Правозаконність як принцип функціонування сучасної держави. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025. 208 с.
9. Водянніков О. Пряма дія Конституції і розмежування юрисдикції між судами системи судоустрою і Конституційним Судом України. *Constitutionalist*. 2022. URL: <https://constitutionalist.com.ua/vodiannikov-o-priama-diia-konstytutsii-i-rozmezhuвання-iurydyksii-mizh-sudamy-systemy-sudoustroiu-i-konstytutsijnym-sudom-ukrainy>.
10. Рішення Конституційного Суду України другий Сенат у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Геомакс-Ресурс» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису абзацу другого підпункту 14.1.212 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України в редакції Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII. Справа № 3-14/2024 (28/24) від 21 січня 2025 року № 3-р(П)/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text>.
11. Гураленко Н., Гордєєв В. Конституційний контроль у практиці Конституційного Суду України. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 316–319.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України). Справа № 1-26/98 від 9 червня 1998 року № 8-пп/98 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-98#Text>.